

Микола Калабухов — півстоліття дослідження ссавців

Оксана Марковська

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Харків)
e-mail: ksenia.markovskaia@gmail.com; orcid: 0000-0002-2573-4524

MARKOVSKA, O. Mykola Kalabukhov — a half-century of mammal research. — Zoologist of the Plague Department of the Rostov Anti-Plague Institute, researcher at the Institute of Zoology of Moscow University, associate professor of the Department of Vertebrate Zoology of Leningrad University, deputy director of the Moscow Zoo, employee of the Moscow branch of the Military Medical Academy, professor at Kharkiv State University and head of the laboratory of the All-Union Anti-Plague Institute ‘Microbe’. From 1924 to 1975, he observed mammals in the wild and conducted experiments with them in the laboratory. He worked in different regions and oblasts: in the forests of Moscow and Smolensk oblasts, in the Don and Volga steppes and in the forest-steppe of Ukraine, in the Altai and Caucasus mountains, in the Volga Delta, in sandy and clay deserts of Kazakhstan and Turkmenistan and among hot rocks in the valley Araks.

Біографічні деталі

Микола Іванович Калабухов (1908–1990) — теріолог, натураліст, організатор лабораторних досліджень, дослідник природних осередків інфекційних хвороб, які переносяться гризунами. Народився 1 серпня 1908 р. в м. Кам’янську Донської обл. в родині вчительки та актора драматичного театру. З 1913 по 1924 рр. змінив низку шкіл у зв’язку з частими переїздами родини, закінчив шкільне навчання у Москві. З 1924 р. брав участь в дослідженнях гуртка юних біологів зоопарку, захопився дослідженням ссавців.

Влітку 1926 р. вступив на біофак МДУ, спеціалізувався по зоології хребетних. У 1930–1932 рр. працював у чумному відділі Ростовського мікробіологічного інституту. У 1932 р. — науковий співробітник Інституту зоології Московського університету. З 1936 р. — на кафедрі зоології хребетних Ленінградського університету, де викладав курс експериментальної екології тварин та організував лабораторію екології тварин. З 1940 р. — зав. екологічної лабораторії та заступник директора Московського зоопарку.

Рис. 1. Микола Іванович Калабухов — співробітник Військово-медичного інституту (1944 р.) (Калабухов 1978).

Під час Радянсько-Німецької війни працював у Санітарному інституті Червоної Армії. 29 травня 1946 р. захистив докторську дисертацію (в МДУ). З 1947 р. почав працювати завідувачем кафедри експериментальної екології тварин Харківського державного університету, де викладав курси лекцій «Загальна екологія тварин», «Теріологія» та «Експериментальна екологія». У 1951 р. повернувся до досліджень на протичумній станції в с. Приволзьке в околі Астрахані. У 1973–1977 рр. працював у Біолого-грунтового інституті Далекосхідного центру АН СРСР завідувачем лабораторії експериментальної екології. На пенсії працював на протичумній станції в с. Приволзьке. Помер 17 жовтня 1991 р., на 83 році життя.

Ключові наукові доробки

1924 р. вирушив у кінологічну експедицію до Алтаю (під кер. директора Новосибірського музею М. О. Кравкова), після чого остаточно вирішив стати біологом. Перші дослідження фауни дрібних ссавців проводив на хуторі в Ростовській області, куди приїздив відловлювати малих ховрахів для дослідження їхньої зимової сплячки. За результатами цих досліджень 1926 р. Калабухов опублікував свою першу статтю в «Трудах лаборатории експериментальной биологии Московского зоопарка». У студентські роки вивчав чисельність і поширення ховраха жовтого в степах Північного Казахстану та фауну Східного Казахстану. Як визнає сам дослідник (Калабухов 1978), вирішальне значення у визначенні його життєвого шляху відіграла літня практика на Північно-Кавказькій станції захисту рослин від шкідників у 1927 р. Там, у станції Отаманській він допомагав визначати види тварин та слідкувати за якістю робіт по винищенню ховрахів. Також він мав дослідити питання, чи можуть ховрахи перепливати невеликі степові річки.

1928 р. вивчав річний цикл чумної епізоотії у малого ховраха, про що написав статтю для журналу «Гігієна та епідеміологія». Він так захопився темою епізоотології чуми у ховрахів, що 1930 р. взяв річну академічну відпустку і поїхав до Ростова проводити дослідження. У 1930–1932 рр. разом із Дмитром Расвським вивчав швидкість пересування ховрахів на різних ділянках степу. Взимку 1932/1933 рр. вони проводили облік мишоподібних гризунів у скиртах та перевіряли шляхом мічення їхню здатність розселитися. 1932 р. відряджений до с. Вдячне Ставропілля для боротьби зі спалахом чуми в популяціях хатніх мишей. Досліджував видовий склад гризунів у околицях населених пунктів та можливості їхнього переселення до інших селищ (Калабухов 1935). Досліджував пелетки хижих птахів.

1934 р. вирушив у експедицію в гори на Головний Кавказький хребет. Тут вивчав питання мінливості вмісту гемоглобіну та кількості еритроцитів у високогірних тварин, насамперед у мишаків та ховрахів. У лабораторних умовах проводив відповідні експерименти в барокамері на гризунах та інших тваринах, зокрема на тхорах.

Окрім зимової також експериментально досліджував літню сплячку в малих та жовтих ховрахів. У лабораторії екології Інституту зоології МДУ вивчав заціпеніння тварин за температури нижче 0°C, зокрема у кажанів. Також вивчав вплив охолодження на паразитичних тварин чи бактерій, які мешкають в організмі зимосплячих тварин. Зокрема, заражали кажанів трипаносою, що відображено й у публікаціях (Калабухов & Левинсон 1936).

У лабораторії екології тварин у Біологічному інституті Ленінградського університету вивчав близькі види ссавців та форми одного виду, які мешкають у різних географічних зонах, зокрема крапчастого й малого ховрахів, а також жовтогрудого та європейського мишаків. Вивчав вплив світла і температури на ці дві пари близьких видів. У спогадах він зазначав, що роки роботи в цій лабораторії були одними з важливих у його науковому житті.

У Московському зоопарку Микола Іванович мав можливість працювати з різними тваринами. Зокрема він вивчав еколого-фізіологічні особливості лісових і степових тхорів та трьох видів лисиць. Досліджував як змінюється темп дихання у різних видів ссавців за різної температури повітря.

1946 р. опублікував II видання книги «Спячка животных» (Калабухов 1946). Дослідження на кафедрі експериментальної екології тварин ХДУ стосувалися сезонних змін в організмі різних видів гризунів. Підготував книгу «Методика экспериментальных исследований по экологии наземных позвоночных» (Калабухов 1951). У 1949 р. займався розробкою принадного методу боротьби з малим ховрахом у Південно-Східному Передкавказзі.

1951 р. вивчав особливості різних видів піщанок, щоб зрозуміти, які їхні відмінності сприяють розповсюдженню чумних епізоотій. Зокрема досліджував значення біохімічних особливостей крові піщанок для знешкодження чумних мікробів і токсинів. Досліджував пересування піщанок у зимовий час на островах у Волго-Ахтубинській заплаві; у 1954–1957 рр. вивчав особливості двох інших видів піщанок у Західній Туркменії. У 1969 р. займався розробкою методу боротьби з великою піщанкою.

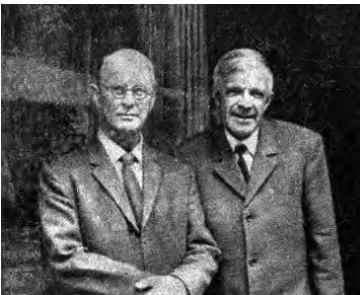

Рис. 2. Ч. Елтон і М. І Калабухов в Лондоні, 1970 р. (Калабухов 1978).

Під час війни брав участь у розробці заходів боротьби з туляремією та гризунами в умовах фронтової смуги. Серед праць того часу — «Заходи з боротьби з гризунами у вогнищах туляремії в період війни». Досліджував осередки зараження бійців кліщовим енцефалітом та лептоспірозом. По війні досліджував осередки зоонозів у околицях Оренбурга, Астрахані, на Ставропіллі. Також займався вивченням енергетичного балансу організму тварин, зокрема у мишаків європейського та жовтогрудого, ховрахів жовтого та тонкопалого; пізніше, 1966 р., досліджував енергетичний баланс строкаток степової та жовтої.

Останні роки присвятив дослідженню причин, які змінюють чутливість організму гризунів до інфекційних хвороб, зокрема впливу вітамінів Е та С. Загалом є автором більш ніж 150 публікацій, в т. ч. шести монографій.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

1978 р. опублікував книгу «Жизнь зоолога», а в 1985 р. вийшла друком «Спячка млекопитающих» (Калабухов 1985; Олигер 2010).

Нагороджений орденом «Червоної зірки», медалями «За оборону Москви» та «За перемогу над Німеччиною». У 1942 р. вибраний членом-кореспондентом Лондонського зоологічного товариства. У 1952 р. за дослідження епізоотології чуми ховрахів і обґрунтування заходів щодо оздоровлення природного осередку в степах Передкавказзя разом з іншими дослідниками отримав Державну премію в галузі науки і техніки.

Література

- Калабухов, Н. И. 1935. Закономерности массового размножения мышевидных грызунов. *Зоологический журнал*, **14** (2): 209–242.
- Калабухов, Н. И., Л. Б. Левинсон. 1936. Действие низких температур на трипанозом (*Trypanosoma equiperdum*) в организме млекопитающих. *Доклады АН СССР*, **1** (1): 44–48.
- Калабухов, Н. И. 1946. *Спячка животных. 2-е издание*. Советская наука, Москва, 1–184.
- Калабухов, Н. И. 1951. *Методика экспериментальных исследований по экологии наземных позвоночных*: Учебное пособие для биолого-почвенного факультета государственных университетов. Советская наука, Москва, 1–177.
- Калабухов, Н. И. 1978. *Жизнь зоолога. (Полвека изучения млекопитающих и других животных)*. Издательство Московского университета, Москва, 1–183.
- Калабухов, Н. И. 1985. *Спячка млекопитающих*. Наука, Москва, 1–260.
- Олигер, И. М. 2010. Славная десятка. Мои друзья — зоологи. *Научные труды Государственного природного заповедника Приурский*, **23**: 16–91.

МАРКОВСЬКА, О. Микола Калабухов — півстоліття дослідження ссавців. — Зоолог чумного відділу Ростовського протичумного інституту, науковий співробітник Інституту зоології Московського університету, доцент кафедри зоології хребетних Ленінградського університету, заступник директора по науковій частині Московського зоопарку, співробітник Московської філії Військово-медичної академії, професор Харківського державного університету й завідувач лабораторії Всесоюзного протичумного інституту «Мікроб». Із 1924 по 1975 рр. спостерігав за ссавцями в природних умовах і ставив з ними експерименти в лабораторії. Працював у різних краях і областях: у лісах Підмосков'я і Смоленщини, Донських і Приволзьких степах і в лісостеповій Україні, у горах Алтаю і Кавказу, в дельті Волги, в піщаних та глинистих пустелях Казахстану і Туркменії і серед розпечених скель у долині Араксу.